De Hillel Codex

EMILE SCHRIJVER

DE HILLEL CODEX

2021 Prometheus Amsterdam

Voor Claudia

Es ist in der Welt nichts schätzbarer als ein Herz,
das der Liebe und der Leidenschaft fähig ist.

Johann Wolfgang von Goethe

© 2021 Emile Schrijver
Omslagontwerp Robbie Smits
Foto auteur Bob Bronshoff
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4930 7

In het jaar 4957, op de achtentwintigste dag van de maand Av, dat is op 14 augustus 1197, vond er een grote Jodenvervolging plaats in het koninkrijk León. […]

Destijds zijn de vierentwintig heilige boeken van het Oude Testament die zich in de stad León bevonden gered. Ze waren zo'n zeshonderd jaar daarvoor met de hand geschreven.

De schrijver daarvan was Hillel ben Moses ben Hillel. Daarom werd diens naam aan deze Bijbeltekst gegeven, namelijk het Hilleli handschrift, of de Hillel Codex. *Het handschrift was bijzonder exact en alle andere Bijbelhandschriften zijn op basis van deze tekst herzien.*

Ik, Abraham ben Samuel Zaccuto, heb de twee overgebleven delen gezien, met daarin de Vroege en Late Profeten, geschreven in grote, prachtige letters. Deze zijn door de bannelingen naar Portugal gebracht en verkocht in Béjaïa in Algerije. Daar zijn ze nog steeds, inmiddels 900 jaar geleden geschreven. David Kimchi (1160-1235), in zijn grammatica op Numeri 10:4, zegt dat de Tora van de Hillel Codex zich in Toledo bevond.

Abraham ben Samuel Zaccuto, *Sefer Joechasien* (*Boek der familierelaties*), circa 1500

New York, zaterdag 15 december

'*West End Avenue and 85th Street.*'

Max Blitz zakte onderuit in een stinkende gele New Yorkse taxi, volkomen uitgeblust van de jetlag. Hij kende de chassidische verzamelaar Saul Goldenberger alleen uit de smeuïge verhalen van collega's en verzamelaars, maar ging hem nu eindelijk ontmoeten. Het had een paar maanden geduurd voor hij zijn telefoonnummer te pakken had gekregen en toen dat via via gelukt was, nam Goldenberger wekenlang de telefoon niet op. Blitz had hem pas een dag eerder vanuit zijn taxi van Kennedy Airport naar Manhattan aan de lijn gekregen, vlak voor de sjabbat.

Het was alom bekend dat Goldenberger een van de belangrijkste privéverzamelaars van joodse boeken ter wereld was. Honderden handgeschreven boeken, Hebreeuwse boekrollen met bijzondere illustraties en daarnaast nog een verzameling synagogaal zilver. Hoe hij precies aan zijn geld kwam, wist niemand. Maar dat hij genoeg had, was voor iedereen duidelijk.

Goldenberger had aan de telefoon voor de volgende dag een afspraak voorgesteld, 's avonds om elf uur, ruimschoots na de sjabbat. Anderhalf uur had hij Blitz gegund, omdat hij nooit na halfeen naar bed ging. Blitz hoopte in alle rust te kunnen werken en had nog geprobeerd of hij niet op een ander moment mocht komen, maar Goldenberger had daar geen oren naar gehad.

Blitz had acht jaar eerder op zijn achtentwintigste zijn doc-

torstitel behaald. Zijn familie en vrienden hadden hem voor gek verklaard dat hij als onderzoeker voor zichzelf ging werken, maar daar had hij zich niets van aangetrokken. Ze hadden geen idee waar hij mee bezig was, maar matigden zich wel een oordeel aan over wat hem te doen stond. Hij moest vaak de meest elementaire dingen uitleggen over zijn werk: dat je Hebreeuws van rechts naar links schrijft en dat het een alfabet heeft dat vooral uit medeklinkers bestaat. En dat de woorden codex, manuscript en handschrift allemaal naar een met de hand geschreven boek verwijzen. Hij wist wel dat niet iedereen dit hoefde te weten, maar citeerde ook graag een oude grap van Wim Kan die een oudere vriend hem ooit verteld had. Kan had, toen een paus zich weer eens tegen abortus uitsprak, gezegd dat je je niet met de spelregels mag bemoeien als je de sport niet beoefent.

Zijn eigenzinnige keuze had hem geen windeieren gelegd. Hij schreef artikelen, beschreef boeken voor de handel en bemiddelde bij verkopen. Dat bleek lucratief, want de laatste paar jaar had hij kort achter elkaar mooie commissies opgestreken door te bemiddelen tussen de nazaten van een Engelse verzamelaar en twee grote Amerikaanse musea. Hij kon op dit geld terugvallen en had ook een deel goed weten te investeren. Daarnaast hielp het ook dat hij wist dat zijn moeder hem in geval van nood altijd zou helpen. Geld, daar was hij snel gewend aan geraakt.

Blitz had voor de gelegenheid een powersuit aangetrokken. Hij had een hekel aan het steeds gewoner wordende gebruik van het Engels in het Nederlands, maar deze term beviel hem. Hij had hem voor het eerst gehoord van een Amerikaanse collega, conservator in een groot museum, die hem had uitgenodigd om samen met een vriendin van haar te gaan eten. Zij had een knalrode jurk aan met een paar stevige

zwarte schoenen eronder en een vreemd sieraad op haar boezem, een enorme roos van zijde en fluweel. Toen haar vriendin haar complimenteerde met haar opvallende kledingkeuze bleek dat ze die dag een nieuwe tentoonstelling aan haar bestuur had moeten presenteren, in haar rode powersuit. Blitz' versie was een slank gesneden zwart kostuum van Paul Smith, met een gekleurde voering, een wit hemd, een kleurige zijden stropdas en sportieve zwarte schoenen. Daaroverheen een halflange zwarte wollen overjas. Hij vond dat hij er, zonder keppeltje weliswaar, niet heel veel joodser uit had kunnen zien.

Hij had ondanks het tijdstip veel zin in dit bezoek. Universitaire onderzoekers, die vaak neerkeken op wat ze vooral als hebzucht van te rijke mensen zagen, deden zowel zichzelf als de wetenschap tekort door niet met verzamelaars in zee te gaan. Hoe beter het hem als onafhankelijk onderzoeker ging, des te meer hij een broertje dood kreeg aan het dedain van die zelfbenoemde elite.

Hij had al een paar uur zijn mail niet gecheckt, maar kon dat in de taxi meestal niet laten. Er was maar één nieuw bericht, met als afzender 'Bibliophile' en als onderwerp 'Request', verzoek. Het bericht kwam van een Gmail-adres met een schijnbaar betekenisloze opeenvolging van getallen en letters voor de apenstaart. Daar schoot hij niets mee op, maar het woordje 'bibliofiel' maakte hem nieuwsgierig. Omdat het hem vrijstond om wel of niet op een verzoek in te gaan, opende hij het bericht. De tekst was beleefd, maar wat dwingend van toon en geschreven in niet geheel foutloos Engels:

Geachte heer,

Laat mij mezelf aan u voorstellen. Ik ben een fervent verzamelaar van oude boeken en ben speciaal geïnteresseerd in oude uitgaven van het Oude Testament. Mijn belangstelling gaat vooral uit naar de geschiedenis van de overdracht van de tekst. Ik heb een verzameling opgebouwd van vele honderden oude gedrukte edities, alsook een tiental middeleeuwse manuscripten. Ik doe dat vanuit een krachtige katholieke geloofsovertuiging en ben, dat wens ik te benadrukken, niet joods.

Ik wend mij tot u in verband met een heikele kwestie, waarop ik via de e-mail niet verder kan ingaan. Een aantal door mij geraadpleegde specialisten noemde u als de enige die niet alleen in staat zou kunnen zijn, maar tegen adequate betaling ook bereid om een ingewikkeld onderzoeksproject aan te nemen. Wanneer u zou besluiten om met mij contact op te nemen, zult u daar geen spijt van krijgen.

Ik ga ervan uit dat ik spoedig van u hoor,

Een bibliofiel

Het bericht bevatte verder geen naam, alleen maar een telefoonnummer met de landcode 43, voor Oostenrijk. Hij besloot om in ieder geval niet meteen te reageren. Hij had genoeg aan zijn hoofd en als die boekenliefhebber er werkelijk zo happig op was juist met hem contact te zoeken, kon hij ook nog wel even wachten. Als er geld te verdienen was, hielp het bovendien om in het begin niet al te gretig te zijn. De verzekering dat de man 'niet joods' was, vond hij wel wat ongemakkelijk, maar het was hem wel vaker opgevallen dat niet-

joden in een joodse omgeving het gevoel hebben dat te moeten vermelden.

Toen hij uit zijn taxi stapte, stond de portier van het gebouw waar Goldenberger woonde klaar om hem te helpen. Die portier, gekleed in een potsierlijk uniform met epauletten, bleek hem al te verwachten. Hij begeleidde Blitz naar een hoek van de enorme hal naar een opmerkelijk klein liftje van misschien net een vierkante meter. Hij had wel eens begrepen dat er vroeger ook nog een liftboy in zo'n liftje zat.

Hij verbaasde zich niet voor het eerst over de Amerikaanse idiotie om bij de nummering van de verdiepingen de dertiende over te slaan, maar de lift ging zo snel dat hij er niet te lang bij stil kon staan. Toen hij op de zestiende, dus vijftiende verdieping uitstapte (of eigenlijk de veertiende, omdat de begane grond als eerste geteld werd), stond hij tot zijn verbazing direct in een klein halletje met een kapstok en een paraplubak. Een iets openstaande deur leek toegang te bieden tot het appartement.

Net toen Blitz die deur voorzichtig helemaal wilde openen, werd die met veel kracht naar binnen opengezwaaid en stond hij oog in oog met Saul Goldenberger. Die was natuurlijk al door de portier gewaarschuwd. Goldenberger was minstens tachtig, bijna twee meter, veel groter dan Blitz, met een volle grijze baard. Hij droeg de kleding die bij zijn chassidische achtergrond hoorde. Een zwarte broek, een net niet helemaal schoon en flink verkreukeld wit overhemd, een zwarte keppel, en onder zijn hemd vandaan komend de grauwwitte draden van het kleine gebedskleed dat hij daaronder droeg. Hij had een paar ongepoetste leren huisschoenen aan en had het bezoek niet belangrijk genoeg gevonden voor een stropdas. Blitz vond dat chassidische mannen er in hun zwart-witte re-

ligieuze uniform in eerste instantie indrukwekkend uitzagen, maar dat er flink wat waren die er, wanneer je wat beter keek, best onverzorgd of zelfs haveloos bij liepen.

Goldenberger keek scherp uit zijn ogen, bijna beangstigend, alsof hij je met één blik doorgrondde. En dan was hij ook nog bijna een kop groter dan Blitz. 'Komt u binnen, u bent gelukkig op tijd.' Blitz' uitgestrekte hand negeerde hij. 'Goed zo. Dat pleit voor u, Max Blitz. Het slimste jongetje van de klas, heb ik gehoord.'

Goldenberger had een zware, luide stem, maar Blitz hoorde ook een soort fluitend geluid, alsof de man moeite had met ademhalen. Vast een straffe roker. 'Ik heb wel eens een van uw collega's weggestuurd. Die was tien minuten te laat.' Blitz stoorde zich aan Goldenbergers toon en vertelde niet dat hij eerder die avond al drie uur in een sportcafé met nietszeggende American-footballwedstrijden op bovenmaatse beeldschermen had gezeten om de tijd tot aan de afspraak te doden.

De huiskamer zag eruit als de meeste huiskamers van ultraorthodoxe gezinnen, rijk of niet rijk. Er stond een grote ovale tafel, aangekleed met een gelig tafelkleed met ouderwetse kanten boorden, met daaroverheen een grote, doorzichtige plastic beschermhoes. Diezelfde hoezen zaten ook over de stoelen. Blitz kende die hoezen uit vele andere vrome huizen. Deze huiskamer was minstens honderdvijftig vierkante meter groot, dat wel, met een hele wand gevuld met boeken en een andere met glazen vitrinekasten vol zilveren objecten.

De gordijnen voor de drie grote buitenramen waren dicht, zoals in de meeste huizen van de rijken waar hij geweest was. Grote rijkdom bracht vaak niet per se meer vrijheid, maar eerder meer beperkingen met zich mee. Tot overmaat van ramp

was wat er nog aan vrije wanden te zien was donkerrood geschilderd en waren alle kozijnen en deurposten zwart. De parketvloer was totaal versleten en ook de Perzische tapijten hadden betere tijden gekend.

Op de twee stukken wand tussen de ramen hingen het vergeelde voorgedrukte huwelijkscontract van het echtpaar Goldenberger, met een hele rits handtekeningen, en het onvermijdelijke portret van 'de Rebbe'. Rabbijn Menachem Mendel Schneerson is al ergens in de jaren negentig van de vorige eeuw overleden, maar zeker ook in New York wordt in vrome kringen nog steeds geloofd dat hij de Messias is en dat hij ooit op aarde zal terugkeren. Nauwelijks een ultravroom joods huis zonder portret van de Rebbe.

Een ongebruikelijk voorwerp in Goldenbergers woonkamer was de salontafel. Het glazen tafelblad fungeerde als vitrinevenster en onder het blad waren een stuk of vijftig zilveren bekertjes neergezet, in een soort aquarium. Blitz vond het een van de bizarste tafels die hij ooit gezien had, vooral omdat die duidelijk speciaal voor dit doel gemaakt was. Hij zei er niets over, omdat hij ook nog aan het werk wilde. Bovendien ontstak Goldenberger net in een fikse hoestbui, die hij pas na een flink glas water tot bedaren kreeg.

Mevrouw Goldenberger was met dat water komen binnenrennen. Ze was klein en rond en groette Blitz met een knikje. Hij maakte niet de fout om haar een hand te willen geven en haar daarmee in verlegenheid te brengen. Hij wist dat vrome joodse vrouwen een vreemde man nooit een hand zullen geven, net zomin als vrome joodse mannen dat bij een vrouw doen. Hij was dit ooit een keer vergeten en de pijnlijkheid van de situatie had hem geleerd geen risico meer te nemen.

Goldenberger ging aan de grote tafel zitten en nodigde Blitz uit ook plaats te nemen. Hij stuurde zonder iets aan Blitz te vragen zijn vrouw de keuken in om thee te halen. 'Voor de oorlog heb ik een paar jaar in Antwerpen gewoond en ik ken nog maar een paar woorden Nederlands. *Ik kan nog een beetje Vlaams klappen*,' blafte hij met een vette gecombineerde Jiddische en Amerikaanse tongval, en een vleugje Vlaams in de uitspraak van de letter g. '*Hele mooie Vlaamse meisjes, met een grote ronde bips*.'

Hij moest er hard om lachen. Blitz lachte uit beleefdheid mee, maar had geen enkele behoefte zijn gastheer aan te moedigen door te gaan. Gelukkig ging Goldenberger weer in het Engels verder. 'We woonden toen in de Pelikaanstraat, vlak bij het station, waar de diamantbeurs ook is. We konden in 1938 nog net op tijd vluchten, anders waren we er niet meer geweest. Een oudere broer van me was ondergedoken in Nederland, in de buurt van Gorinchem.' Hij sprak het uit alsof hij een ernstige keelaandoening had, maar dat kon ook aan zijn longen liggen. 'Zijn hele gezin, man, vrouw en zes kinderen, allemaal vermoord.' Hij ging zachter praten. 'Verraden door een buurman van de boer bij wie ze woonden. De kinderen speelden tegen de avond vaak even buiten, in de boomgaard. Je kunt kleine kinderen tenslotte moeilijk de hele dag opsluiten. Blijkbaar was die boomgaard toch niet beschut genoeg, want begin 1943 zijn ze verraden. Allemaal weggehaald en in Sobibor vermoord. Niemand meer over. We komen eigenlijk uit Lemberg, maar over die tijd praat ik niet meer.' Hij zuchtte diep.

Blitz werd nog iedere keer naar van die oorlogsverhalen. Door de directheid waarmee ze verteld werden en de vanzelfsprekendheid waarmee de oorlog in bijna elk gesprek terugkwam. Het was nog steeds een van de belangrijkste elementen

in de levens van oudere en ook een heleboel jongere joden, zeker in deze ultraorthodoxe kringen.

'Wist u dat in Nederland procentueel gezien bijna het grootste aantal joden van Europa is vermoord?' zei Blitz, met het air van een kenner. Hij wist niet zoveel over de oorlog als mensen aannamen, maar hij kon uitstekend bluffen met het beetje kennis dat hij had. 'Ik had een oom die met een niet-joodse vrouw getrouwd was en die zei altijd: "Alle niet-joden zijn antisemiet en dat geldt ook voor je tante." Zijn vrouw vond dat natuurlijk niet leuk, maar ik vind het een goede grap.'

Goldenberger reageerde niet en keek glazig voor zich uit.

'Dus u bent met een boek bezig over dieren?' Zijn blaffende toon was weer terug en hij kon met een snelle slok water een volgende hoestbui nog net vermijden. Zijn hoofd liep wel alweer rood aan. 'Wat voor boeken wilt u zien? Zegt u het maar. Ik heb er een stuk of twintig klaargelegd.' Hij wees naar een oude secretaire in de hoek van de kamer, die Blitz tot dan toe nog niet was opgevallen, en naar een bijzettafeltje dat van de IKEA afkomstig leek.

'Ik wil vooral foto's maken,' zei Blitz. Hij begon zich steeds meer zorgen te maken over de verloren tijd. Uitgerekend op dat moment kwam ook nog mevrouw Goldenberger terug met de thee en een enorme hoeveelheid Amerikaanse chocoladekoekjes. Onvoorstelbaar, hoeveel zoetigheid er in ultraorthodoxe gezinnen blijkbaar gegeten werd. Overgewicht en een levensstijl waarin zonlicht op de huid uitzonderlijk was. De vrouw des huizes zag er, net als de heer trouwens, verontrustend ongezond uit.

Na een herhaling van het verhaal over de tragische geschiedenis van het gezin van de broer van Goldenberger, ditmaal door zijn vrouw, en na zijn mond nog stevig verbrand te heb-

ben aan de thee, kon Blitz eindelijk aan het werk. 'Wilt u dat ik in mijn publicatie uw naam opneem?'

'Is dat nodig? Ik weet het niet. Alleen "privéverzameling" vind ik genoeg,' zei Goldenberger. 'En of ik van alle boeken wil dat men weet dat ik ze heb of dat er afbeeldingen uit gepubliceerd worden, dat weet ik nog niet. U weet hoe de handelaren zijn, en de andere verzamelaars. Ze zijn allemaal jaloers en de meesten praten slecht over de anderen. Ik heb mijn boeken allemaal eerlijk gekocht en betaald, hoor, maar ik heb geen zin in gezeur.' Hij keek even weg, in gedachten. 'Dit is ook niet alles wat ik heb dat voor u van belang kan zijn. Daar moet u nog maar eens voor terugkomen, want er liggen ook nog spullen in de kluis van de bank.'

Blitz wandelde naar de secretaire en het bijzettafeltje met boeken en ging zitten op een oud gammel stoeltje. Dat was waarschijnlijk van mevrouw, want hij kon zich niet voorstellen dat de reusachtige Goldenberger erop zou passen. Ondanks de haast bleef zijn blik even hangen bij een fascinerende foto op de secretaire, van een jongere Goldenberger op een Harley-Davidson, ergens langs een eindeloze weg in de Verenigde Staten, met een reusachtige zwartgrijze baard onder een stoere helm. Hij weerstond de impuls hem op de foto aan te spreken.

Hij concentreerde zich op de boeken. Het was ongelofelijk wat deze norse man allemaal in zijn bezit had. Middeleeuwse vossenfabels in het Hebreeuws, gebedenboeken vol mensenfiguren met dierenkoppen en een manuscript dat hem op een of andere manier bekend voorkwam, met een vijftiende-eeuwse hazenjacht. Er waren gedrukte boeken, ook weer fabeluitgaven, en handgeschreven boeken uit de achttiende eeuw, met alle mogelijke afbeeldingen van dieren. Hij kon genieten van het enorme verschil in artistieke kwaliteit tussen de dieren die

de kunstenaars kenden en die ze niet konden kennen. Hier ging het hem om, de sensatie van een oud boek in zijn moderne handen, mensenwerk van eeuwen terug.

Hij had misschien een halfuurtje echt kunnen werken en nog net van elk van de boeken een paar foto's kunnen maken, toen Goldenberger hem bruut onderbrak. 'Blitz, het is halfeen en tijd dat u naar huis gaat. Ik maak geen uitzondering op goede gewoontes.'

Hij stond binnen vijf minuten weer buiten, na Goldenbergers zoveelste hoestbui bij het afscheid. Dat klonk niet goed. Mevrouw Goldenberger was blijkbaar al naar bed, of haar man vond het niet de moeite waard om hem ook van haar afscheid te laten nemen.

Hij was blij weer frisse lucht te kunnen inademen. Goldenbergers appartement was niet alleen donker en muf geweest, maar net als de meeste New Yorkse appartementen bovendien bloedheet. Dat scheen aan de blokverwarming te liggen. Vaak kon de temperatuur alleen maar naar beneden door een raam open te zetten.

Hij besloot om terug te lopen naar zijn hotel. Hij had een comfortabele suite geboekt in het Excelsior Hotel in de 81e straat, tussen Central Park en Columbus Avenue, een kwartiertje van Goldenberger. Na zo'n wandeling kon hij misschien beter slapen. Het was een van de grootste ongemakken van een jetlag, de afwisseling van uitputting en grote helderheid, binnen een paar minuten soms. En zo kon hij ook nog even nadenken over het bezoek. Dat was vooral frustrerend geweest, omdat hij zo weinig tijd had gehad om echt te werken. Hij was benieuwd naar wat hij allemaal nog niet had gezien, zowel bij Goldenberger thuis als in zijn bankkluis.

En dan was er nog die mail van die Oostenrijkse bibliofiel,

die hij in de taxi had gelezen. Hij had nog geen idee hoe hij daarop zou reageren.